

ILLYÉS SZABOLCS JÓZSEF PhD

illyes.szabolcs.jozsef@szte.hu

SZTE JGYPK Szakképzési- és Tudásmenedzsment Intézet, SZTEPOL (SZTE Politikai és Genocídium Tanulmányok Kutatóközpont) csoportvezető tudományos munkatárs

A genocídiumok társadalmi emlékezete és a „feledés fátyla”

„Veil of the Oblivion”: Social Memory of Genocides

ABSTRACT

The veil, as a metaphysical phenomenon that makes direct comprehension of pure human consciousness impossible, is a common metaphor associated with Locke's philosophy and his famous essay. Complete and pure understanding is obviously not possible - especially in the case of the most serious crimes committed by humanity, such as the crime of genocide and all its consequences and circumstances, within the framework of genocidal processes. Neither in specific cases nor in general. However, the veil has a peculiar characteristic: the wind can lift it. Future researchers must find a way to lift the „veil of oblivion” - and to record the truth that becomes apparent there. Until then, however, the human horror that leaves social wounds open forever: the genocides, the evaluative, interpretive, and preventive methods of further horrors must take this inhibiting factor into account.

KEYWORDS

Holocaust Studies, Genocide Studies, Veil of the Oblivion, post-stress trauma, oral history

DOI 10.14232/belv.2024.2.7

<https://doi.org/10.14232/belv.2024.2.7>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Illyés Szabolcs József (2024): A genocídiumok társadalmi emlékezete és a „feledés fátyla”. Belvedere Meridionale vol. 36. no. 2. pp 5–26.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

Jellemzően egy-egy genocídium feldolgozása nemhogy hosszú évekig tart – még a legnyilvánvalóbb, kamerák és sajtófotósok színe előtt, fényes nappal elkövetett szörnyűségek esetén is – hanem sokszor csak évtizedek múltán kezdődik meg a sok-sok peres eljárás, pláne a túlélők lelkébe szakított, rettenetes sebek társadalmi szintű gyógyulása. Sőt, fel- és beismerése egyáltalán – lám: a minden nyugati genocídiumok „magjelenségének” tartott náci holokauszt vonatkozásában az áldozatok és az elkövetők déd- és ük-unokái tömegesen esnek át napjainkban a felismerésen – hetven-nyolcvan évvel az események után hull le a lepel a rettenetes múlttól. Saját, nyugati társadalmaink jól látható csoportjainak kollektív tudatában szakítva újabb, évtizedekig sem gyógyuló sebeket.

A genocídiumok megelőzésének, tehát egyik támpillére és sarokköve az élő társadalmaink által érintett konfliktusok megfelelő mélységű és szakmailag megalapozott feldolgozása, ami sajnos jól látható, hogy a legfejlettebb, civilizációs adminisztráció terén a leginkább előre haladni kényszerült, nyugati társadalmaink számára is lehetetlen, megvalósíthatatlan. Talán ki is mondhatjuk: a XX-XXI. század egyetlen, megvalósult és népiertási fázisba jutott genocídiumának irodalma, bizonyíték-dokumentációja sem került még teljes feldolgozásra – és ez által nyugvópontra. A lezáratlan genocídiumok mérge – a túlélők jogos vagy jogtalan (objektív szempontok alapján ez nagyon sokszor el nem dönthető) bosszúja, az elkövetők leszármazottjainak a jogtalanok ítélt bosszú felett érzett revansvágya, akár évszázadokra szakadatlan genocídium-jelenségekbe taszíthatja a sebek, torzulások nyomorúságos örvényének csapdájába esett társadalmakat.¹

A feldolgozás, mint genocídium-folyamatot megelőző processzus elsőként természetesen a magasabb társadalmi hasznosulási szinteken jelentkező politikai- és egyéb, közös csoportérdek (szimbolikus, akár több évszázados etnikai-kulturális ellentétek) szintjén, tudatos defektet szenved, nagyon sokszor már az elkövetők részéről, rögtön a népiertási folyamatot lezáró, bizonyítékok eltüntetésére fókuszáló genocídium-szakaszban. De bőven láthatunk példát egy-egy politikai rosszakarat előretörésével akár prompt módon bármikor is – lásd: Sztálin antiszemita „végső terve” alig hat-nyolc évvel a holokauszt európai lezárulása után. Ez a politikai, vagy szimbolikus magas szinten érvényesülő társadalmi defektus azonban viszonylag könnyen detektálható és legalább leírható, rögzíthető – szemben a másik, össz-társadalmi szinten még nagyobb problémával: az egyéni és kollektív memória torzulásának – a feledésnek a rémével.

Túl a túlélők traumatizált tudatának természetes, a feldolgozhatatlan eseményekkel, láncolatokkal szembenézni képtelen mivoltával számolni kell azzal a jelenséggel, melyet akár a háborús genocídium-rémítettekben érintett, többségükben városi társadalmi csoportok részéről is tapasztalni lehet mind a mai napig (sokszor az áldozatok utolsó leheletéig), ez az: „akaratlanos amnézia”. Számos irodalmi és filmművészeti alkotás, dokumentumdráma törekszik feldolgozni a felejtés miatt a túlélők harmadik- negyedik generációiban is kialakuló pszichés vagy

¹ Ahogy ez a mind a mai napig ENSZ-beavatkozást igénylő konfliktusok egész láncolatát generálja – többek között – az afrikai Nagy Tavak vidékén – holott már réges-régen nem a tuszi-hutu konfliktus mérgezi a tucatnyi, környékbeli nép és nemzetség békéjének jövőjét.

pszichoszomatikus traumák témakörét – melynek a sokadik generációs áldozatok így sokszor nem is tudják az igazi okát.

Azonban, amennyiben az össz-társadalmi és a szocio-ökonómiai környezet lehetővé teszi, megkezdődhet egyfajta, alulról kezdeményező módon, de valamiképpen irányított feloldása, kibeszélése a múlt sebeinek. Ezzel együtt nem menekülhetünk a háború hegeli képétől, miszerint: az emberi a história egész folyama nem más, mint egy vágóhíd, ahol anyagi és politikai érdekeknek alárendelve a borzalmak jó része lassan a feledésbe merül, míg mások – ugyanezen érdekek pillanatnyi igényeinek megfelelően –hirtelen előtérbe bukkannak. A genocídium tanulmányok megelőzéstanai koncepciójának tehát rálátással kell rendelkeznie a feledés időszakainak mechanizmusára – és az emlékek napvilágra kerülése körüli „teendők” mikéntjére, azok megfelelő szakmai környezetbe terelésére. Ehhez hívjuk segítségül a témakörben jártas, néhány nemzetközi iskola szakértőinek téziseit.

AZ „EMLÉKEZET-MENEDZSMENT” KORLÁTJAI A GENOCÍDIUM TANULMÁNYOK KERETRENDSZERÉBEN

A genocídium tanulmányok kutatási, vizsgálati és elemzési eszköztárának eredményességét több tényező is ellenhatóként befolyásolhatja. Elég csak a STANTON-féle skála² tízedik pontját említeni: a népirtási folyamatok mindegyikének „záróakkordja”, hogy az elkövetők minden rendelkezésükre álló erőforrás bevetésével igyekeznek a lehetséges bizonyítékokat eltüntetni, értelmezhetlenné tenni. Az aktív rombolás és a törvényességi folyamatok sikeres nyomozati, kimeneti eredményeinek korlátozása mellett passzív tényezőkkel is számolnia kell a téma követőinek. Ezek közül is elsődleges az emberi memória pusztja ténye: hiszen a genocídiumok feldolgozhatóságának matériáját – maguknak a túlélőknek a pusztja emlékezete, az emberi memória adja – annak minden előnyével és korlátával egyetemben. A traumatizált emlékezet azonban sokszor inkább átok, mint áldás a kutató számára, hiszen társadalmi csoportok egészeinek kollektív emlékezete torzulhat a sokk okozta pszichés folyamatoktól kezdve az áldozatok első olvasatra különös – de szinte minden esetben leírt szégyenérzete, elhallgatása vonatkozásában.

Az emlékezet történelmi dimenziójának vizsgálata során STONE rámutat: az emlékezet tanulmányozása arra összpontosít kreatívan, hogy az emberek hogyan alkotják meg a múltat az elfogadás és vitatkozás folyamatán keresztül. Ebben az esetben azonban valódi problémaként kell tekinteni az emberi emlékezet, mint memória szerepére a múlt megalakításában. Amennyiben, tehát fennáll veszélye annak, hogy az emberi emlékezet jelenségét úgy tanulmányozunk, mintha az magyarázatot adna önmagára, tudománytalan – és végsősoron értelmezhetetlen kimenetekkel kell számolnunk. Ez a probléma azonban nem csupán metodológiai kérdéseket vet fel az emlékezetkincs feldolgozását célzó tudományos erőfeszítések kapcsán, hanem egyben leképezi a „memória”, mint metafogalom bonyolult helyét a kortárs társadalmak önkép-alkotásainak terében. Az emlékezet ugyanis nem egyszerűen azonos azzal a móddal, ahogy a múltat a jelenben ábrázoljuk, hanem maga is alkotó része a jelennek. Az emlékezettel kapcsolatos kérdések tehát a genocídium tanulmányok módszertani-feldolgozási folyamataiban újabb kérdéseket is felvetnek: az exkluzív emlékek továbbra is erőteljesek a genocídiumok utólagos értelmezésének síkján – jelentős

² Lásd: <https://www.genocidewatch.com/tenstages> (Letöltve: 2023. 11. 28.)

teret nyitva az ezzel kapcsolatos, esetleges manipulációknak. Csakúgy igaz ez a „kollektív bűnösség” és „kollektív áldozattá válás” fogalomköreire, melyek kapcsán a társadalom leg-szélesebb dimenzióiban aktivizálódhatnak az egyéni szenvedést társadalmilag jelentőség-teljes értéktényezői, melyek elfogult témakezelés, vagy tudatos manipuláció mellett akár valós erőszakfolyamatok ösztönzői is lehetnek. Ez STONE szerint olyan veszélyeket rejt magában, mint játszani a tűzzel: az emlékezet nem kerülhető el vagy söpörhető félre, annak ellenére, sem, hogy fennáll a veszélye a korábbi erőszakfolyamatok be nem gyógyult se-beinek újbóli felnyílásának. A felelős, tudatos és tudományos módszerek mentén végzett „emlékezet-menedzsment”, különösen traumás események, mint genocídium-folyamatok kapcsán elengedhetetlen annak érdekében, hogy emlékeztessük az áldozatokat arra, hogy ők nem értéktelen vagy kevésbé emberi lények, mint ahogyan kíznóik ábrázolták őket. (STONE 2010. 118–119.)

Hogyan is fest ez, a genocídium-folyamatok kapcsán megnyilvánuló, traumatizált emlé-kezet-folyamat, amely komoly kihatással lehet a valós büntettek későbbi feldolgozásának ki-menetelére? STEWART a „*Cigány probléma*” – *Egy láthatatlan genocídium* című tanulmánya vonatkozásában nemcsak, hogy egyéni példákon keresztül modellezi az emlékezet-traumák távoli kihatásait, hanem alkalmazza is az „emlékezet fátyla” (*veil*) fogalmát esettanulmánya kapcsán. A náci által uralt közigazgatási területek vonatkozásában végrehajtott, emberiség ellen elkövetett gaztettek sorában – sajnos – módszertani értelemben is különösen vitatott te-rület a cigány-holokauszt kérdésköre: a roma származású tízezrek közül, akiket 1933 és 1945 között elvittek otthonaikból és lakószekereikről. A feledés egyedi példájaként bemutatott ál-dozat: ELSE SCHMIDT Ravensbrück koncentrációs táborába került – elsőként átesve Auschwitz pokoli kínjain, ahol az SS kartetoválással „életre ítélte”, ami a náci gyakorlat szerint a nem túl távoli kínhalálíg tartó kényszermunkát jelentette. A fiatal lány örökbefogadó apja, aki 1933 előtt aktív szakszervezeti tag volt, értesült nevelt lánya elhurcolásáról, felkereste a Birodal-mi Biztonsági Hivatalokat, és hosszas levelezés után kiváltási leveleket szerzett. Öt hónap-pal a deportálása után utazott, hogy visszahozza őt. hiszen igazolni tudta, hogy származását tekintve a cigány vérvonal jogilag nem jogosítja a hatóságot az intézkedésre. A leírás sze-rint hazatérése után ELSE szülei egyfajta „védő fátylat” vontak az elveszett hónapokra. Amit Auschwitzban és Ravensbrückben látott és átélt, az kimondatlan maradt. Ezzel együtt szülei minden erőfeszítése ellenére sem tudták megóvni őt az iskolai eljárások - talán nem szándé-kos - következményeitől. A kislány a tetoválását ragtapasz alá rejtette, ám hamarosan kiderült a titka – ami újabb traumákat hozott az életébe – egészen azok hosszú. keserves feloldásáig. (STEWART 2011. 137–139)

Az emlékezés egyéni szintjének „menedzsmentjén” azonban az egyes nemzetállamok ösz-sz-társadalmá tekintetében nagyságrendekkel tútesz a tömeges, részleges amnézia jelensége, amikor bizonyos okokból „emlékezünk” és „feledünk” népi rításokat, amelyek nagyobb hatalmi rendszereket szolgálnak, mint egyénekként a társadalom tagjai. Ebben az értelemben az emlé-kezés és a felejtés egy érme két oldala. Az egyik felfedni akar, a másik elrejtteni. A kapcsolat dichotómia, és mindkettő mögött konkrét politikai, gazdasági és társadalmi érdekek vannak. Azoknak az áldozatoknak a vére, akiknek a halála nem számít az élők számára, ami csupán vér a homokban, mondja HEGEL hűvösen. Azoknak a vére, akik számítanak az élők számára, azonban hosszú távra az emlékezetben marad.

REJTETT GENOCÍDIUMOK, ELHOMÁLYLOTT GENOCÍDIUMOK...

A népiertással foglalkozó tudósokat HINTON víziójában gyakran vádolják a népiertások „elfelejtésével”, a századfordulós Törökország emberiesség elleni bűntettei: görög, az asszír és az örmény népiertások hosszú időn át egységben kezelték valamiféle szélesebb, keresztényellenes üldöztetés részeként. Azonban, amint az örmény népiertás központi helyet kapott az ezredfordulós újjá formálódó történelmi narratívában, az asszírok és a görögök elleni népiertások a tudományos és a népszerű történelmi nívvá süllyedtek – periferezálódtak az örmény genocídium sötét kulturális tömege mellett. Mivel a nemzetközi értelmezési mezőben a genocídium fogalma szigorúbb és szűkebb meghatározásokkal bír (lásd: az 1948-as, ún. *Egyezmény*, mint büntetőjogi keretrendszer³), mint a „népiertás” szűkebben értelmezhető kifejezése, számos tudós nem kezelte a görögök és az asszírok tapasztalatait az emberiesség ellen elkövetett tettek megfelelő szintjén. Egy népiertásnak nem kell a történelemből kihagyva lennie ahhoz, hogy rejtett népiertás legyen. HINTON szerint tehát a társadalmi szintű „feledés” bizonyos eseteiben az állami politika és a törvény a történelmi emlékezet olyan verziója köré kristályosodik, amely egyáltalán nem tekinti a kérdéses konfliktust a helyén kezelendő atrocitásnak. Ezeket a „rejtett genocídiumokat” sokan – éppen erre való hivatkozással eleve nem is ismerik el népiertásként. Sőt vannak „rejtett genocídiumok”, melyek népekre nehezedő emlékezetének súlyát csaknem annullálják, példaképp említendő a Német Birodalom délnyugat-afrikai népiertása, melyben az áldozatainak identitását az újonnan megszülető „jogi kategóriák” alakították ki, aláásva ugyan általánosságban a társadalom egészére vonatkozó kozmopolita és humanista értékeket, és mérhetetlen szenvedéseket okozva ezzel egész nemzetségeknek a gyarmatokon – de ezek a kategóriák egyben jó értelemben szolgálták a német állampolgárok jogi és társadalmi védelmének fenntartását – így a „nagyobb jó” érdekében a „kisebb rossz” a periférián élők szenvedése és halála lett... (HINTON, 2014. 11–12.)

Hogyan tárulhatnak fel az egyes genocídium-folyamatok bizonyítékai és válnak ismertté történelmileg, különösen akkor, amikor sokan jótékony és igazságos cselekedetként értelmezik őket? Hogyan jutnak tudomáshoz a tudósok ezekről az esetekről? Ehhez tisztában kell lenni a folyamatosan változó kutatási paradigmákkal, amelyek egyes, ikonikus eseteket új kontextuális fényben helyeznek, új fogalmi kereteket létrehozva ezzel. JOEDEN-FORGEY tanulmányában rámutat: a népiertás ikonikus esetei – elsődleges példaként maga a holokauszt, majd a ruandai és az örmény népiertás, mint kiemelt folyamatok gyakran „horgony-genocídiumként” működnek, amelyekhez más tudományos kutatási irányok kötődnek. A 1994-es genocídiumot követően a Kongói Demokratikus Köztársaságban történt gyilkosságokat szándékosan „rejtett népiertásoknak” kezdték nevezni, nem csak az érdektelenség miatt, hanem azért is, mert befolyásos szereplők eltökéltsége a korábbi példák alapján arra mutatott, hogy azokat nemzetközi napirenden kívül tartásák. A paradigmák fejlődésével azonban a „rejtett népiertások” kifejezés előtérbe kerülése segít leleplezni azokat a folyamatokat, amelyek révén bizonyos politikai vagy kulturális-vallási aktorok súlyos bűnöket tagadnak vagy eltakarnak, miközben másokat hirtelen felfednek, ezzel kedvük szerinti mértékű történelmi megvilágításba helyezik a történelem legsötétebb fejezeteinek csúcspontján szenvedők és megholtak emlékezetét. (JOEDEN-FORGEY 2014. 53–58.)

³ Lásd: 1955. évi 16. törvényerejű rendelet a népiertás bűntetének megelőzése és megbüntetése tárgyában 1948. évi december 9. napján kelt nemzetközi egyezmény kihirdetéséről

Ott, ahol a bizonyítékok hiányoznak vagy nehezen hozzáférhetőek, valószínű, hogy bizonyos népi történetek monopóliumot kapnak a közfigyelemre, azzal együtt, hogy más jelenségek homályban maradnak – hívja fel rá a figyelmet RENÉ LEMARCHAND. Ezt a jelenséget világítja meg a furcsa tény: sok szempontból – különösképpen a média és az oktatás alacsonyabb szintjeinek vonatkozásában – Auschwitz borzalmainak hangsúlyos narratívája például némiképp „leárnyékolja” a megsemmisítő táborokban (Vernichtungslagerei): Treblinkában, Belzecben és Sobiborban elkövetett iszonyú tettek súlyát. Auschwitz, amelyet általában elegendőnek vagy akár végső szimbólumnak tekintenek a tömeggyilkosságok gonoszságára, a téma közvetlen kutatóinak jó része szerint csupán a jelenséggel kapcsolatos, általános tudás kezdete, egyfajta utalás az igaz múlttal való elszámolásra. Jellemző szakmai vélemény: Auschwitzról azért tudunk a működésének legrettenetesebb mélységéig, mert voltak túlélők, többnyire nyugat-európai zsidók, akik írhattak és publikálhattak, ahogy akartak, míg a kelet-európai zsidó túlélők, ha az vasfüggöny mögött ragadtak, ezt sokszor nem tehették meg. Ahogyan Ruanda a „trópusi holokauszt” szimbóluma, amely, miközben megfelelő hangsúlyt helyez a hutu elkövetőkre, túl gyakran kizárja azokat, akik a történelmi esemény középpontjában álltak: a tuszi menekült harcosokat, akik Ugandából visszatérve súlyos vérengzéseket hajtottak végre a bosszú okán. Így, míg a ruandai népi történet továbbra is vonzza az újságírókat, társadalomtudósokat és politikai döntéshozókat figyelmét, a burundi megfelelője nagyrészt figyelmen kívül marad. Az örmény népi történet a viták középpontjában áll a politikusok, döntéshozók és társadalomtudósok között, ami segít magyarázni, miért volt annak tárgyában olyan hatalmas mennyiségű kiemelkedő akadémiai kutatás, de az asszírok tízezreinek, ha nem százazreinek rendszeres kiirtása kevés vagy semmilyen figyelmet nem kap a legszélesebb nyilvánosság előtt. Hogy ezek a borzalmak ennyire feledésbe merültek, nem csak a véletlen műve. Ahogy a fentiekben tárgyaltak sugallják, ez számos tényezőben gyökerezik, némelyik a történelmi körülményekkel és az erkölcsi közönyösséggel kapcsolatos, mások az egyes, nemzetállamok politikai szerepével hozhatók összefüggésbe. De még ennél is fontosabb a szörnyű valóságuk elrejtéséhez a tagadás és mítoszalkotás kombinációja. (LEMARCHAND 2011. 11–13.)

A genocídiumok történelmi vizsgálata szintén érintett ezekben a széleskörű kulturális trendekben; valójában bizonyos tekintetben ezeket testesíti meg. A népi történet elkövetése a kollektív emlékezet mozgósítását igényli, ahogyan annak emlékezet-folyamata is. A genocídiumok egyéni áldozatai számára a traumás emlékek bármilyen szintű feldolgozása elkerülhetetlen, a társadalmak számára a népi történet emlékezte azonban olyan mély hatásokkal jár, amelyekre szükséges, hogy a társadalom egésze azonnal reagáljon – és soha el ne felejtse. A gyilkosságok, szörnyűtetek helyszínei, mint a kollektív emlékezet örök memóriaként megőrzött terei, a haláltáborok vagy más tömeggyilkosságok helyszíneire történő látogatások szükségesek, hogy teljes mértékben integrálódjanak a komplex, össz-nemzeti emlékezetpolitikákhoz. Számos kutató narratívájának része, hogy a felejtés létfontosságú a társadalom tudatának egészségéhez, a feltárt genocídiumok tudományos konszenzuson álló, szakmai emlékezte nem engedheti meg az egyéni és a kollektív felejtés káros következményeinek elburjánzását, sőt – a felejtés terhe mellett eltorzult emlékezetpolitika a lezáratlan, groteszk módon rögzült genocídium-jelenségek vonatkozásában hosszú ideig megsebezheti a társadalmakat hosszú civilizációs időtávokra (lásd: STONE 2010).

AZ EMLÉKEZET KOLLEKTÍV ÉS EGYÉNI TERMÉSZETÉNEK KÉRDÉSE – AZ ÉLET ÉS HALÁL KÉRDÉSE

A „kollektív emlékezet” tanulmányozása nem valamiféle misztikus hit egy elvont „társadalmi elme” létezésében, vagy abban, hogy a társadalmakra organikus egészekként érdemes tekinteni, hanem alapvető állítás, minthogy értelmesen élni, emlékezetekkel rendelkezni teljesen természetes emberi attribútum. Mindez egyértelműen aláhúzza: az embernek társadalmi környezetben kell léteznie. STONE megjegyzi: a kollektív emlékezet mitizálása a genocídiumok elkövetőinek, tagadóinak kedvelt eszköze, ezzel azonban szemben áll maga a tudomány is: idegtudósok egyre inkább elkötelezettek amellett, hogy az emlékezet és az önmagunkhoz való viszony szorosan összekapcsolódik. Ennek a társadalom egészére vonatkozó koncepcióit Stone álláspontja szerint PAUL RICOEUR utolsó nagy műve: a *Memória, Történelem, Felejtés (2000)* című munkája is alátámasztja. Éppen azzal, hogy felborítja számos huszadik századi társadalomelméleti paradigma intuitívan vonzó „metodológiai individualizmusát”, és helyette egy „metodológiai holizmust” állít fel. Bár a csoportoknak nincs emlékezete az idegrendszeri értelemben, és így a „kollektív emlékezet” kifejezésnek nincs organikus alapja, mégis, kijelenthető: a kollektív emlékezet a múlt jelentésével kapcsolatos megosztott kommunikációkból származik, amely egyének életvilágában horgonyoz. Olyan személyekében, akik részt vesznek a vonatkozó kollektíva közösségi életében”. (STONE 2010. 102–105)

Ezzel együtt az ötlet, hogy a legborzalmasabb történelmi bűntettek: a megvalósult genocídiumok révén egész társadalmak traumatizálódhatnak, komoly kritikáknak van kitéve, így aztán általában többé-kevésbé megfelelő metaforát kell alkalmazni a leíró folyamatokban: példaképpen, egyik meglévő holokauszt-trauma fogalom sem alkalmas arra, hogy általános magyarázatot adjon a holokauszt ábrázolásainak hatásaira az egyének vagy kollektívák vonatkozásában. Különös figyelemmel kell lenni a fiatalabb generációk kapcsán, akik a Végső Megoldás folyamatát csak médiaeseményként, oktatási vagy ismeretterjesztő célokból ismerhették meg. Mégis, a népiertást átélt társadalmak esetében olyan helyzettel állunk szemben, ahol a traumás emlékezet fogalma, ha egyáltalán van haszna, alkalmazható bizonyos kitételekkel – állítja STONE. (STONE 2010. 114–115.)

Ezért szükséges megjegyezni: a genocídiumok emlékezetének kollektív mivolta kevésbé hajlik az akaratlagos amnéziára, mint más események. A boszniai vagy ruandai folyamatok emlékezete kapcsán az inkább a politikai-kulturális elnyomó aktivitás jellemezheti a negatív jelenségeket, mint valamiféle „egészséges felejtés”. Ami azonban hatalmi szóval kerül elnyomásra, előbb az egyének, utóbb pedig a kollektív aktivitás szintjén visszatér (lásd: BLM mozgalom szoborrongálásai a kongói népiertás mementói ellen). A jelenlegi feszültség a szerb-bosnyák (keresztény-muszlim) gócpontokban, a kétségbeesett helyzet a Kongói Demokratikus Köztársaságban és számtalan aktív, „puskaporos hordóként” fenyegető krízisgóc egyértelműen azt mutatja, hogy a poszt-genocídium emlékmenedzsment hatékonysága élet és halál kérdése.

Az egyéni emlékezet és felejtés kérdésének fontossága a genocídium-folyamatok utólagos feltárása kapcsán semmivel se kisebb jelentőségű, mint az a kollektív emlékezet vonatkozásában nyomatékosításra került. Sőt, az egyes társadalmi csoportok felelősségének kérdése is egészen új megvilágításba kerül a helyes emlékezet és a félelmen-traumákon alapuló emlékezet-vesztés, mint élet és halál kérdésének ügyében: NAYAR tanulmányában aláhúzza, általános

igénnyé vált a genocídium-folyamatok kapcsán a népirtásért való felelősséget ne csak az államra, hanem a társadalmi csoportokra is terjesszék ki. Legyen szó Ruandáról vagy náci Németországról, a népirtást a társadalmi bázis tette lehetővé: a különböző társadalmi csoportok és formációk aktív részvétele és az egyének ténykedése miatt. NAYAR példát is állít arra, hogy a történelem hogyan törli el a különböző társadalmi csoportok bűnrészességét az állami erőszak javára, a ruandai mészárlás filmre vitelét tanulmányozva megjegyzi, hogy még az egyébként érzékeny filmek, mint a „*Hotel Rwanda*” sem mutatják be a templomban történt vérengzést, mint a népirtás egyik epicentrumát, lényegében elkerülve a felelősség felvállalását. Egyes társadalmi csoportok éppen a nemzeti gyász, ünneplés és emlékezés kultúráján keresztül tudnak befolyást gyakorolni a helyes, vagy helytelen emlékezetaktivitásra. Helyes, ha az atrocitások emlékezte része a társadalmi kereteknek. A fenti keretrendszer egyértelművé teszi: a kulturális emlékezet elválaszthatatlan a kulturális identitástól, az egyik tagadása a másik tagadása is. Ha egy nemzeti történelem nem hajlandó genocídium-folyamatok elkövetésében aktív csoportok elleni múzeumokat létrehozni, akkor nem csak saját sötétebb történelmét törli el, hanem arra kényszeríti az egyéb csoportokat is, hogy elveszítsenek valamit abból, ami önmaguk lényege. (NAYAR 2014. 7–9.)

ÖSSZEGZÉS: A „FÁTYOL” ÉS FELLEBBENTÉSE

Akár tudatos, akár a traumák és más, individuális kényszerítőköörülmények eredménye: mind az egyéni, mind a kollektív, nemzeti és mind az egyes, genocídium-folyamatokban aktív társadalmi csoportok emlékezetének kérdése nem csupán a genocídium tanulmányok, mint elvont diszciplína tudományos módszertanának érvényességét határozza meg – hanem akár szélesebb rétegek, etnikumok, vallási és egyéb közösségek tagjaiként ezek, tízezrek, százezrek életének vagy halálának kérdése. A politikai-ideológiai, vallási vagy egyéb, hatalmi befolyással elért, „erőszakos amnézia”, a túlélők, értékes tanúk erőszakos elhallgattatása – a genocídium folyamat elkövetőinek bűnlistáinak bővítését kell, hogy magával vonja, aljas, emberiség ellen elkövetett gáztett. Ennek a rettenetes bűnnek az árnyékában sajátos értelmezési árnyék vetül az akaratlan, vagy humanitárius, egyéni szempontokból „megeső” időszakos emlékezet-kiesésekre, a külsős szemlélő számára sokszor megmagyarázhatatlan, áldozatként is szegényből fakadó hallgatásra – azokra a nagyon személyes és érzékeny, mélyen emberi tényezőkre, melyek léte sajnos mindezzel együtt akár évtizedekkel is eltolhatja egy-egy genocídium-folyamat bűnügyi-jogi-tudományos feltárásának, hatósági folyamatának és lezárásának ügyét. Régi keletű szólás-mondás ezzel a fajta, emberileg mélységesen átérezhető, ám történelmi távlatokban is rendkívüli, közösségi következményekkel bíró hallgatással kapcsolatban: a „feledés fátyla”. (Lásd: GRIEF, 2016. 5-6.)

A fátyol, mint a tiszta emberi tudat közvetlen megismerését lehetetlenné tevő, metafizikai jelenség LOCKE filozófijához, illetve híres esszéjéhez köthető, közkeletű metafora. (*An Essay Concerning Human Understanding, 1689.*) A teljes és tiszta megismerés nyilván nem lehetséges – pláne az emberi nem által elkövethető, legsúlyosabb bűntettek – a genocídium-folyamatok keretében megvalósuló népirtás bűntett és annak minden következménye és körülménye vonatkozásában. Sem az egyes, konkrét esetekben, sem általánosságban. Ám a fátyol bír egy sajátos jellemzővel: a szél fellebbentheti. A jövő kutatóinak pedig meg kell találni a módot a „feledés

fátylának” (veil of oblivion) fellebbentésére – és az ott nyilvánvalóvá váló igazság rögzítésére. Addig azonban az egyes szörnyűségek – kezdve a „prototípus” (HINTON): a holokauszt, folytatva az összes, mindmáig véglegesen le nem zárult – örök időkre nyitott társadalmi sebeket hagyó emberi rettenet: a genocídiumok értékelő, értelmező és további borzalmaknak megelőzését biztosító módszerkészleteknek ezt a gátló tényezőt be kell árazniuk.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

BARTOV, OMER (2002): *Mirrors of Destruction, War, Genocide, and Modern Identity*. Oxford, Oxford University Press.

BLOXHAM, DONALD – MOSES, A. DIRK (ed.) (2010): *The Oxford Handbook of Genocide Studies*. Oxford, Oxford University Press.

CROWE, DAVID M. (2014): *War Crimes, Genocide and Justice*. New York, Palgrave MacMillan

HINTON, ALEXANDER LABAN (2014): Introduction: Hidden Genocides. In Hinton et.al: *Hidden Genocides – Power, Knowledge, Memory*. New Brunswick, Rutgers University Press.

JOEDEN-FORGEY, ELISA VON (2014): Hidden in Plain Sight: Atrocity Concealment in German Political Culture before the First World War. In Hinton et.al: *Hidden Genocides – Power, Knowledge, Memory*. New Brunswick, Rutgers University Press.

LEMARCHAND, RENÉ (ed.) (2011): *Forgotten Genocides - Oblivion, Denial, and Memory*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press.

LOCKE, JOHN (2004): *An Essay Concerning Human Understanding*. Jonathan Bennett.

NAYAR, PRAMOD K. (2015): The Memory of Genocide and the Genocide of Memories. *The Four Quarters Magazine* vol. 4. no. 1.

RICOEUR, PAUL (2004): *Memory, History, Forgetting*. The University of Chicago Press, Chicago

STEWART, Michael (2011): *The „Gypsy Problem”: An Invisible Genocide* . in: LEMARCHAND, René ed.: *Forgotten Genocides - Oblivion, Denial, and Memory*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press.

STONE, Dan (2010): Genocide and Memory. In: BLOXHAM-MOSES ed.: *The Oxford Handbook of Genocide Studies*. Oxford, Oxford University Press.